

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ KƏMİYYƏT ELEMENTLİ FRAZEOLÖJİ BİRLƏŞMƏLƏRİN SEMANTİKASI

İxtisas: 5714.01 – Müqayisəli-tarixi və
müqayisəli-tipoloji dilçilik

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Rizvan Cavanxan oğlu Mürsəlov**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2025

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbərlər:

akademik

Nizami Qulu oğlu Cəfərov

filologiya elmləri doktoru, professor

Fikrət Fətiş oğlu Cahangirov

Rəsmi opponentlər:

filologiya elmləri doktoru, professor

Leyla Orxan qızı Vəzirova

filologiya elmləri doktoru, professor

Ramazan Salam oğlu Məmmədov

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Cəmil Məmmədağa oğlu Babayev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Bakı Slavyan Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.13 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının
sədri:

filologiya elmləri doktoru, professor

Rəhilə Hüseyn qızı Quliyeva

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

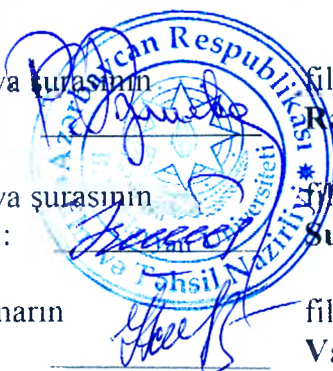
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Suad Arif qızı Əfəndiyeva

Elmi seminarın
sədri:

filologiya elmləri doktoru, dosent

Valeh Bayram oğlu Nəsimov

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Müasir dövrümüzdə istər qərb, istər rus, istərsə də Azərbaycan dilçiliyində frazeoloji birləşmələrin tədqiqinə maraq xeyli dərəcədə artmışdır. Frazeoloji birləşmələrin Azərbaycan və ingilis dillərində müxtəlif aspektlərdə tədqiqata cəlb olunmasına baxmayaraq, onların mahiyyəti haqqında dilçilər arasında vahid bir fikir mövcud deyildir. Bu, hər şeydən əvvəl, frazeoloji birləşmələrin mürəkkəbliyindən qaynaqlanır. Çağdaş cəmiyyətdə siyasi və mədəni həyatda baş verən davamlı dəyişikliklər işığında, müxtəlif toplumlarda şəxsiyyətin, mədəni kimlik və özünəməxsusluğun dərk edilməsi, nəhayət müasir qloballaşma dövründə müasir dilçilik elmi dillərin müqayisəli təhlilinə böyük diqqət yetirməkdədir. Belə tədqiqatlardan əldə edilən nəticələr hər bir xalqın sivilizasiyanın ümumi gedışı çərçivəsində özünün milli yolunun spesifikasiyası haqqında təsəvvürlərini zənginləşdirməyə və inkişaf etdirməyə, öz mədəniyyətinin dəyərini, dilinin özəlliyini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Bu məsələdə müxtəlif xalqların dil və mədəniyyətlərində oxşarlıq və fərqləri dəlil-sübutlarla təqdim edən kontrastiv dilçilik xüsusi rol oynayır.

“Azərbaycan və ingilis dillərində kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrin semantikasi” adlı dissertasiya işi iki müxtəlif sistemli dildə frazeoloji birləşmələrdə kəmiyyətin, başqa sözlə, sayların tipoloji cəhətdən ümumi və fərqli semantik xüsusiyyətlərinin onlarda say anlayışının əks etdirdiyi mədəni-tipoloji spesifikasiya aspektindən üzə çıxarılmasına həsr olunmuşdur. Say anlayışının etnomədəni, mental xüsusiyyətləri özündə əks etdirməsi nöqtəyi-nəzərindən tədqiqi, təkcə dilçilər tərəfindən deyil, o, həm də psixologiya, etnologiya, kulturologiya, tarix, fəlsəfə və bir sıra digər sahə mütəxəssisləri tərəfindən aparılır. Aparılan tədqiqatların yekunu bundan ibarətdir ki, saylar simvolların mədəni sistemində əlavə, simvolik və ya rəmzi mənalara malik olduğuna görə polifunksional semiotik işarələrdir. Frazeoloji birləşmələr öz mənasında xalqın uzunmüddətli mədəni inkişaf prosesini əks etdirərək, milli-mədəni stereotipləri, etalon və arxetipləri təsbit edir və nəsildən-nəsilə ötürür. Bu cəhətdən say komponentli frazeoloji birləşmələrin tədqiqi ingilis və azərbaycanlı düşüncəsində say anlayışının özündə əks

etdirdiyi mədəni-tipoloji xüsusiyyətlərin aydınlaşdırılması baxımından səciyyəvidir və aktualıq kəsb edir.

Azərbaycan tədqiqatçılarından A.Q.Abbasov, T.Ə.Abbasquluyev, M.T.Tağıyev, B.H. Tahirbəyov, S.Ə.Cəfərov, H.A.Bayramov, Z.Ə.Əlizadə, A.K.Hacıyeva, Ə.H.Hacıyeva, Ə.N.Hüseynzadə, A.M.Qurbanov, M.M.Mirzəliyeva, N.F.Seyidəliyev, N.Ç.Vəliyeva, H.Ə.Həsənov, R.Y.Xəlilov, K.Y.Əliyev, İ.H.Həmidov, F.H.Hüseynov, A.M.Məmmədli; rus tədqiqatçılarından S.İ.Abakumov, N.N.Amosova, V.V.Vinoqradov, A.V.Kunin, L.A.Mesineva, M.F.Polevskaya, İ.L.Pokrovskaya, A.İ.Fyodrov, N.M.Şanskiy, A.D.Şveytser; isveç tədqiqatçısı Ş.Balli, ingilis tədqiqatçılarından C.R.Firs, M.Hallidey; R.Mun; H.E.Palmer, V.J.Kuk, C.Sinklair, R.V.Gibs, A.Kovie, A.P.Kovie və bir çox tədqiqatçılar frazeoloji vahidlər barədə bir çox tədqiqat əsərləri yazmış və frazeologiya barədə ortalığa çıxan problemləri araşdırmışlar. Qeyd edilən bu əsərlər ədəbiyyat siyahısında öz əksini tapmışdır.

Bunda başqa bir sıra Azərbaycan tədqiqatçıları frazeologiya barədə tədqiqatlar apararaq müxtəlif mövzularda dissertasiya işləri yazmışlar. Onlara misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

Ağayeva, R.R. Frazeologizmlərin formalaşmasında ekstralingvistik amillərin rolu: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2016; Əliyev, K.Y. Bədii ədəbiyyatda frazeologiyanın üslubi xüsusiyyətləri: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 1966; Fərhadov, F.M. Frazeoloji birləşmələrin yaranma yolları (Azərbaycan, rus və ingilis dillərinin materialları əsasında): / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2009; Quliyev, T.S. Azərbaycan və İngilis dillərində idiomatiklik və idiomların transformasiyaları: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2017; Mirişova, E.F. İngilis dilində frazeoloji əksikliklərin struktur-semantik xüsusiyyətləri: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2021; Seyidəliyev, N.F. Azərbaycan dastan və nağıl dilinin frazeologiyası: / filologiya elmləri doktoru dis. / – Bakı, 2007; Seyidova, N.V. Frazeoloji birləşmələrin tərcümə problemləri: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2017; Süleymanova, İ.C. Azərbaycan poeziyasında (1990-2000-ci illər) üslubi frazeologiya: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2011; Vəliyeva F. Azərbaycan və ingilis dillərində ornitonim elementli

frazeoloji birləşmələrin leksik-semantik xüsusiyyətləri: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2014; Vəliyeva, N.Ç. Frazeoloji birləşmələrin müqayisəli-lingvistik təhlili (Azərbaycan, ingilis və rus dillərinin materialları əsasında): / filologiya elmləri doktoru dis./ – Bakı, 2004; Yusifova, G.İ. İngilis dili idiomlarının sintaktik, semantik və koqnitiv xüsusiyyətləri: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2015; Abbasova, N.H. Paremio-frazeoloji vahidlərin (aforizmlərin) tərcümə problemləri: /filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2016; Rzayeva, S.R. Frazeoloji birləşmələr və onların tərcümə üsulları: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2007.

Qeyd olunduğu kimi frazeoloji birləşmələr barədə bir çox tədqiqat əsərlərinin yazılmasına baxmayaraq, hələ də bir sıra problemlər qalmaqda davam edir. Bu problemlərdən biri də kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrin Azərbaycan, rus və ingilis dillərində ayrıca olaraq müqayisəli şəkildə araşdırılmamasıdır. Baxmayaraq ki, say tərkibli frazeoloji birləşmələr barədə bir sıra tədqiqat əsərləri yazılmış amma, orada da kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrə toxunulmamışdır. Digər nöqteyi-nəzərdən yanaşdıqda Azərbaycan frazeologiyasında hələ də frazeoloji ifadələr bir- birindən ayrılmamışdır. İdiomlar, atalar sözləri, zərbi-məsəllər, ibarələr, hikmətli sözlər, aforizmlər, qanadlı ifadələr ya frazeoloji vahidlər, ya da paremioloji vahidlər altında tədqiqat işlərinə cəlb olunmuşdur. Bu dissertasiya işində ilk dəfə olaraq kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələr Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları əsasında müqayisəli şəkildə tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqat işinin obyektı Azərbaycan və ingilis dillərində kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrdir. Tədqiqatın predmeti isə Azərbaycan və ingilis dillərində kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrin semantik xüsusiyyətlərinin müqayisəli təhlilidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin qarşısında duran məqsəd Azərbaycan və ingilis dillərində kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrin formal – qrammatik, semantik və üslubi xüsusiyyətlərini araşdırmaq, hər iki dildə onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirməkdir. Bu məqsədlə aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- Azərbaycan və ingilis dillərində kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrlə bağlı dilçilərin fikirlərini araşdırmaq;

- müxtəlif sistemli dillərdə kəmiyyət məzmununun ifadə formalarını müəyyənləşdirmək;

- sayların simvolikasını şərh etmək;

- müxtəlif say tərkibli və say tərkibli olmayan, lakin özündə kəmiyyət ifadə edən frazeoloji birləşmələri məzmun aspektindən təhlil etmək;

- kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrin yaranmasında artiklların rolunu müəyyən etmək

- kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrin hər iki dildə funksional-üslubi xüsusiyyətlərini semantik nöqteyi-nəzərdən təhlil etmək

- kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrdə sinonimlik problemlərini araşdırmaq;

- kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrdə antonimlik məsələsini şərh etmək.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat işində təsviri, lingvistik-təhlili, müqayisəli-tutuşdurma, müqayisəli-tarixi və müqayisəli-tipoloji metodlarından istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar. Dissertasiya işində aşağıdakı müddəalar müdafiəyə təqdim edilir:

- kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrin implisit xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsində, kontekst, cümlə və mətn daxilində leksik-semantik əlaqələr mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

- kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələri təşkil edən sözlərin çoxmənalılığı bir çox yeni frazeoloji birləşmələrin yaranmasına səbəb olur.

- kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələr kontekstdən asılı olaraq müxtəlif mənalar kəsb edir.

- kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrin semantik xüsusiyyətlərinin işlənmə dairəsi araşdırılır (buraya onların funksional-üslubi xüsusiyyətlərinin araşdırılması, sinonimlik və antonimlik problemlərinin semantik cəhətdən təhlili daxildir).

- kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrin yaranmasında artiklların rolu çox böyükdür.

- kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələr mətn xarakterindən asılı olaraq məcazlaşma xüsusiyyətinə malikdir.

- kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrin tərcüməsində ekvivalentlikdən kifayət dərəcədə istifadə olunur.

- kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrin tərcüməsi zamanı ekvivalentliyin müəyyənləşməsində ekstralinqvistik və etnokulturoloji amillər müstəsna rol oynayır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işində Azərbaycan və ingilis dillərində kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrin təhlili geniş və sistemli şəkildə ilk dəfə araşdırılmış, müxtəlif say tərkibli frazeoloji birləşmələrin funksional-üslubi xüsusiyyətləri semantik aspektdə kompleks şəkildə təhlil edilmişdir. Təqdim olunan dissertasiya işində ilk dəfə olaraq kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələr semantik baxımdan müqayisəli şəkildə araşdırılmış, işlənmə tezliyinə, zəngin mənə çalarlarına və forma variantlarına görə idiomlar, atalar sözləri, zərbi-məsəllər, hikmətli sözlər Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları əsasında kontekst, cümlə və mətn səviyyələrində kompleks şəkildə təhlil edilmişdir. Bundan başqa, tədqiqat işində ilk dəfə olaraq Azərbaycan və ingilis dillərində kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələr geniş və sistemli şəkildə semantik cəhətdən sinonimlik və antonimlik aspektlərdə kompleks şəkildə tədqiq edilmişdir. Bütün bu deyilənlər tədqiqat işinin elmi yeniliyini şərtləndirən başlıca amillərdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiyanın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu tədqiqat işində ilk dəfə olaraq kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələr həm Azərbaycan, həm də ingilis dillərində qarşılıqlı olaraq müqayisəli şəkildə təhlil edilmiş, onların funksional-üslubi xüsusiyyətləri qarşılıqlı şəkildə semantik baxımdan araşdırılmış, sinonimlik və antonimlik problemləri daha geniş şəkildə nümunələr əsasında paradigmatik nöqtəyi-nəzərdən tədqiq edilmişdir. Dissertasiyanın praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu mövzuda yazılacaq dissertasiya işlərində mövcud mülahizə və fikirlərdən, geniş elmi şərhlərdən istifadə edilə bilər. Dissertasiyada əldə olunmuş nəticələrdən frazeoloji birləşmələrlə bağlı dərslik və dərs vəsaitlərinin yazılmasında, ali məktəblərdə ingilis dilinin qrammatikası üzrə mühazirə və seminar dərslərində istifadə oluna bilər. Tədqiqatın müqayisəli olması əsərin praktik əhəmiyyətini artırır.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqat işinin əsas müddəaları Azərbaycan Respublikasının müxtəlif universitetlərinin elmi jurnallarında 22 (3-ü xaricdə) məqalə, 4 tezis (1-i xaricdə) çap olunmaqla beynəlxalq və respublika konfranslarında məruzə edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir. Giriş – 6 səhifə, 10550 işarə, I fəsil – 37 səhifə, 70804 işarə, II fəsil – 64 səhifə, 92678 işarə, III fəsil – 39 səhifə, 73891 işarə, nəticə – 4 səhifə, 6425 işarə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarət olmaqla, dissertasiyanın ümumi həcmi 201 səhifə, 254348 işarədir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Tədqiqat işinin “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyekt və predmeti, elmi yeniliyi, məqsəd və vəzifələri göstərilir, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar müəyyənləşdirilir, tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti, metod və üsulları, aprobasiyası və quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın “**Kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələr, onların dil sistemində yeri və struktur-semantik xüsusiyyətləri**” adlanan I fəslə üç paragrafdan ibarətdir. Birinci paragraf “Azərbaycan və ingilis dillərində frazeoloji birləşmələr, onların tədqiqat tarixi” adlanır.

Müxtəlif sistemli dillərdə frazeoloji birləşmələr çox qədim tarixə malikdir. Amma, onlar yalnız dillər təşəkkül tapdıqdan sonra formalaşmağa başlamış və inkişaf etmişdir. Cəmiyyət inkişaf etdikcə, sərbəst söz birləşmələrinin yenidən mənalandırılması və sözlərin sabit mənalarda işlənməsi ilə yeni söz birləşmələrinin əmələ gəlməsi zərurəti yarandı və bu proses günümüzdə qədər də davam etməkdədir. Azərbaycan dilində bu prosesin başlanması keçən əsrin 50-ci illərinə təsadüf edir.

Frazeoloji birləşmələri öyrənməklə hər bir kəs öz xalqının tarixini və səciyyəvi xüsusiyyətlərini dərinlən başa düşür. Dilçilikdə

frazeologiya termini əsasən üç mənada öz əksini tapır: 1) dilin frazeoloji birləşmələrinin müasir vəziyyətini və tarixi inkişaf yollarını öyrənən dilçilik bölməsi kimi; 2) hər bir dildə frazeoloji birləşmələrin məcmusu kimi; 3) müəyyən ictimai qrupa, ayrı-ayrı söz ustalarına və ya ədəbi-bədii cərəyana məxsus xüsusi üsulların məcmusu kimi.

Bu baxımdan frazeologiya *ümumi* və *xüsusi* olmaqla iki hissədən ibarətdir. Əsasən inkişaf etmiş dillərin frazeoloji materiallarının tədqiqi nəticəsində toplanmış frazeologizmlər *ümumi* frazeologiyada öz əksini tapır. Konkret bir dilin struktur, semantik və funksional cəhətdən təsviri isə *xüsusi* frazeologiyada müəyyən olunur.

Dilin özü ictimai və tarixi hadisə olduğundan, bu özünü həmin dilin frazeologiyasında da göstərir. Məhz, bu səbəbdən hər hansı bir dilin frazeoloji birləşmələri də müəyyən zaman kəsiyində formalaşma prosesinə məruz qalaraq zənginləşir və sistem halına düşür. Frazeologiya *diaxronik* və *sinxronik* olmaqla iki variantda tədqiqata cəlb olunur. Semantik və struktur cəhətdən müasir dövrə uyğun olaraq tarixən formalaşan frazeologiya *diaxronik*, müasir vəziyyətin struktur və semantik cəhətdən təsviri isə *sinxronik* planda öz əksini tapır.

Frazeologiyaya dilçilər müxtəlif nöqtəyi- nəzərdən yanaşırlar. İstər Azərbaycan, istər rus, istərsə də ingilis tədqiqatçıları frazeologiyanın problemləri barədə müxtəlif sistemli dillərdə tədqiqat əsərləri yazmış və bu problemlərin həllində münasibətlərini bildirərək öz töhfələrini vermişlər. Onların yazmış olduğu tədqiqat əsərləri dissertasiyada öz əksini tapmışdır.

İkinci paragraf "*Müxtəlif sistemli dillərdə kəmiyyətin ifadə formaları*" adlanır. Məlumdur ki, dünya xalqlarının mədəniyyətində saylar özünəməxsus yer tutur. Saylar həm kəmiyyət, həm də sıranı bildirməklə yanaşı, istifadə olunan köməkçi vasitələrin rolunu da bir növ təsdiqləmiş olurlar. Belə vasitələr üslubi rol oynamaqla yanaşı, mənə dəyişikliyi yaradaraq, yeni mənaların yaranmasına da şərait yaradır.

Kəmiyyət anlayışının ifadəsinə xidmət edən saylar, dünya xalqlarının dillərində o xalqla bağlı olan müxtəlif realiyalarla əlaqəli olaraq işlənir. Belə ki, kəmiyyət kateqoriyası kimi saylar da insanların praktik ehtiyaclarından əmələ gəlir. Dünyanın müxtəlif xalqlarının bu günümüzdə qədər gəlib çatmış abidələrində, qəbir daşlarında, pul əsginasları üzərində, daş-qaşlarda, qayaüstü rəsmlərdə, yazılarda və müxtəlif əlyazmalarda, kəmiyyət anlayışını özündə ehtiva edən

detallara, müxtəlif elementlərə rast gəlinir

İndiki dövrümüzdə mövcud olan saylardan fərqli olaraq, o dövrə aid olan say sisteminin tərtib prinsipləri, birbaşa təfəkkürlə bağlı olmuşdur. Təcrübi ehtiyac səbəbindən uzunluq ölçüləri, xüsusi hesab vahidləri və ədəd anlayışının özü belə yaranmış, formalaşmış, bu günümüzdə qədərki səviyyəyə çatmışdır. Bu barədə müxtəlif sistemli dillərdə tədqiqatçılar tədqiqat əsərləri yazmış, araşdırmalar aparmış və müəyyən nəticələrə gəlmişlər. Bu tədqiqat işləri dissertasiyada öz əksini tapmışdır.

Üçüncü paraqraf “*Sayların simvolikası*” adlanır. Bu paraqrafta müxtəlif mənbələrdən götürülmüş faktlar əsasında sayların müxtəlif sistemli dillərdə rəmzi mənalara daşması, onların sakramentallığı geniş surətdə təhlil olunur, bu sayların daha çox dastanlarda və folklor ədəbiyyatında istifadə olunması nümunələr əsasında göstərilir. Araşdırmalar nəticəsində məlum olur ki, daha çox sakramentallığı özündə ehtiva edən saylar “3”, “7” və “40” saylarıdır. Bu və ya digər sakramentallığı özündə ehtiva edən saylar barədə müxtəlif sistemli dillərdə tədqiqatçılar tədqiqat əsərləri yazmış və bu əsərlər dissertasiyada nümunələr əsasında tədqiqata cəlb olunmuşdur.

*Birinci fəsilədən əldə olunan müddəalar müəllifin qeyd olunan nəşrlərində öz əksini tapıb.*¹

¹ Mürsəlov, R.C. Dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsinin təhlili // “Müasir dilçiliyin aktual problemləri” mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Sumqayıt: Sumqayıt Dövlət Universiteti, – 24-25 noyabr, – 2016, – s. 337.; Azərbaycan və ingilis dillərində dil və mədəniyyət, milli dil və mentalitet qarşılıqlı əlaqələrin əksi // – Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, Dil və ədəbiyyat seriyası, – 2016. №4, – s. 41-49.; Müasir Azərbaycan dilində kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələr və onların dildə işlənmə xüsusiyyətləri // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat jurnalı, – 2016. №3(99), – s. 32-34.; Müxtəlif sistemli dillərdə kəmiyyət anlayışının ifadə formaları // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Bakı Universitetin xəbərləri, – 2017. №2, – s. 5-11.; Dünya xalqlarının mədəniyyətində sayların simvolikası // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat jurnalı, – 2017. №3(103), – s. 12-15.; Saylar mədəniyyət simvolu kimi // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat jurnalı, – 2017. №4(104), – s. 9-12.; Azərbaycan və ingilis dillərində frazeoloji birləşmələrin tədqiqinə dair // – Bakı: AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Dilçilik İnstitutunun əsərləri, – 2018. – s. 278-290.; Kəmiyyət kateqoriyasında məntiq və dil əlaqəsi // – Bakı: AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Terminologiya məsələləri, – 2019. №2, – s. 157-168.

Dissertasiyanın **“Azərbaycan və ingilis dillərində kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrin məzmun aspektindən təhlili”** adlanan II fəslə iki paragrafdan ibarətdir. Birinci paragraf *“Müəyyən miqdar sayları əsasında yaranan frazeoloji birləşmələrin məzmun xüsusiyyətləri”* adlanır və 10 bənddən ibarətdir. Bu fəslin birinci paragrafının birinci bəndində Azərbaycan dilində istifadə olunan *“1”* say tərkibli frazeoloji birləşmələrə daha çox atalar sözlərində rast gəlinir ki, burada da bu vahid say tərkibli ifadə ya antonim, ya da sinonim kimi çıxış edir. İstifadə etdiyimiz əsərlərdən nümunələrə diqqət yetirsək, deyilənlərin əyani şahidi olarıq. Məsələn: *İstəyənin bir üzü qara, verməyənin iki üzü.* (atalar sözü). *Məhyəddin Məmişov yanıma gəlib xahiş etdi ki: “Bir günlüyə maşın ver, lazımlı iş üçün Bərdəyə gedirəm”.* *“İstəyənin bir üzü qara, verməyənin iki üzü”.* *Mən də otuz manat kirayə pulu alıb kassaya ödədim.*²

İngilis dilində işlənən 1 say tərkibli frazeoloji birləşmələrə nəzər salaq.

To have sb.under one`s thumb. (idiom) – Bir kəsin tam tabeliyində olmaq.

“She has her husband under her thumb. He would do anything for her”. – *O, öz ərinə tamamilə özünə tabe edib. O, arvadı üçün hər şey etməyə hazırdır (Arvadın ərinə ağılıq etməsi).*

II fəslin birinci paragrafının ikinci bəndində ekvivalentliyə daha çox *“2”* say tərkibli frazeoloji birləşmələrdə rast gəlinməyi bildirilir. Frazeoloji birləşmələri tərcümə edərkən ortalığa çıxan başlıca çətinliklərin səbəbi ondadır ki, heç bir lüğət sözün kontekstdəki mənasını dəqiqliklə ifadə etmir. Məhz bu zaman həmin sözün ekvivalentlik xüsusiyyəti əsas götürülür. Nümunələrə nəzər salaq. Məsələn: *You`re two of the same thing. Ferguson said: I`m ashamed of you, Catherine Barkley. You have no shame and no honour and you`re as sneaky as he is. Siz, elə bil, bir almanın yarisısınız. Fərqüson dedi: Sizə görə xəcalət çəkirəm, Kətrin Bakli. Sizdə abır və şərəf yoxdur və onun kimi hiyləgərsiniz.*³

² İldırımoglu, Ə. Seçilmiş əsərləri: [12 cildə] / Ə.İldırımoglu. – Bakı: Elm və təhsil, – c. XII. – 2017. – s. 80.

³ Hemingway, E. A Farewell to Arms / E.Hemingway. – Москва Издательство, – 1971. – p.71.

II fəslin birinci paraqrafının üçüncü bəndində “3” say tərkibli frazeoloji birləşmələr barədə onu deyə bilərik ki, ingilis dilində o qədər də geniş araşdırmalar aparılmamışdır. Bədii əsərlərdə isə çox az müşahidə olunur ki, bu da kifayət etmir.

Məsələn: 1. *Three may keep a secret, if two of them are dead.* (proverb) – *Üç adam sirri yaxşı saxlayar, əgər onlardan ikisi ölüdürsə (hərfi tərcümə).* Azərbaycan dilində bunun ekvivalenti “*Sirrini dostuna vermə, dostunun da dostu vardır, kimidir*”.

2. *Three things are not to be trusted a cow's horn a dog's tooth, and a horse's hoof.* (proverb) – *Üç şeyə etibar etmək olmaz: inəyin buynuzuna, itin dişlərinə, bir də atın təpiyinə.* Bu ifadənin Azərbaycan dilindəki ekvivalenti belədir: “*İtə, ata, bir də arvada etibar yoxdur.*”⁴

II fəslin birinci paraqrafının dördüncü bəndində Azərbaycan dilində işlənən “4 say tərkibli” frazeoloji birləşmələrə nəzər salaq: *Dörd əlli yapışmaq* – (idiom) – bu idiom acgözlüyün bir nümunəsi kimi göstərilir. Bu ifadə bəzi hallarda işin vaxtında görülüb qurtarması üçün işlədilir ki, iş tez başa gəlsin. Məsələn: “*Vaxt var idi, maşınları taxıl zəmilərinə buraxmurdılar. Deyirdilər ki, köhnə bazara təzə nırx qoya bilmərik. Məhsulumuz zay olar. İndi isə dörd əlli yapışıblar*”.

İngilis atalar sözlərinin bir nümunəsinə nəzər yetirək. *Four eyes can see better (more) than two.* *Dörd göz iki gözdən daha yaxşı görür (Azərbaycan dilinə hərfi tərcüməsi).* Müqayisə et. *Two heads are better than one.* Həqiqətən də dörd gözün görmə qabiliyyəti iki gözün görmə qabiliyyətindən üstün olmalıdır. Azərbaycan dilində bu atalar sözünün ekvivalenti: *Güc birlikdədir. Ağıl ağıldan üstün olar* – kimi qəbul oluna bilər.

“5” say tərkibli frazeoloji birləşmələrə nəzər salaq. Frazeologizmlər semantik qruplarda birləşərkən onların ifadə etdiyi tam məna əsas götürülür. For. eg:

“*Nine-to five job – a routine job in an office that involves standard office hours (usually 9:00 a.m until 5:00 p.m)*”. 9-dan 5-ə kimi iş saati.⁵

⁴ Abbasov, A.Q. İngiliscə-azərbaycanca atalar sözləri və zərb-məsəllər lüğəti / A.Q.Abbasov. – Bakı: Turan evi, – 2009. – s. 123

⁵ Hikmətlisözlər. Blogger.com. [Elektron mənbə] / – 08 dekabr, 2024. URL: <https://rafailfazil.blogspot.com/p.aforizmler.html>.

Qeyd edək ki, 5 say tərkibli frazeoloji birləşmələrə Azərbaycan dilində çox az rast gəlinir. Məsələn: *Əlindən gələnə beş qaba çək(mək)* (idiom).

Məsələn: *“İndi ki belə oldu, ağsaqqal, qarasaqqal tanımıram. Mən ağnağaz-mağnağaz üyüdən deyiləm. Əlindən gələnə beş qaba çək”*.⁶

Bu ifadədəki *beşlə* bağlı frazeoloji birləşmə Azərbaycan dilində, demək olar ki, ən çox işlənən idiomlardan biridir. Mənası da öz bildiyini etmək kimi başa düşülür.

II Fəslin birinci paragrafının altıncı bəndində “6” say tərkibli frazeoloji birləşmələr Azərbaycan dilində işlənən zərbi-məsəllərdir:

1. *Padşah xəsinəsi də altı şahılıq qifila möhtacdır.*

2. *Altı günün işinə baxıb, yeddinci günün işinə qiymət verərlər.*⁷

Azərbaycan dilində olduğu kimi azlıq problemi ingilis dilində də işlənən frazeoloji birləşmələrdə özünü göstərir. İngilis dilində işlənən “6” say tərkibli frazeoloji birləşməyə nəzər yetirək.

At sixes and seventh – (idiom) = in a state of confusion. Özünü itirmək. Çaş-baş qalmaq.

For. eg: *“The workers were at sixes and sevens after the company announced that it was going out of business – Şirkət işçilərin işdən azad olunacaqları barədə məlumat verdikdən sonra işçilər hamısı çaş-baş qalmışdılar”*.⁸

II Fəslin birinci paragrafının yeddinci bəndi haqqında onu qeyd edək ki, “7” say tərkibli frazeologizmlərə daha çox idiomlar şəklində təsadüf olunur. İdiomlarda insanlar özünəməxsus fikirlərlə keçirdikləri həyat tərzini ifadə edirlər: *To be in seventh heaven. – Çox xoşbəxt olmaq, özünü göyün yeddinci qatında hiss etmək.* Buradan da aydın olur ki, bu və ya buna bənzər idiomlar heç də təsadüfdən yaranmayıb. Azərbaycan dilində bununla bağlı bir neçə frazeoloji birləşmələrə nəzər salaq:

⁶ İldırımoglu, Ə. Seçilmiş əsərləri: [12 cildə] / Ə.İldırımoglu. – Bakı: Elm və təhsil, – c. III. – 2017. – 248 s.

⁷ Hüseynzadə, Ə. Azərbaycan atalar sözü, zərb məsəllər, hikmətli sözlər / Ə.Hüseynzadə. – Bakı: Yazıçı, – 1981. – 255 s.

⁸ Hikmətlisözlər. Blogger.com. [Elektron mənbə] / – 08 dekabr, 2024. URL: <https://rafailfazil.blogspot.com/p/aforizmler.html>.

1. *Yeddi dəfə ölç, bir dəfə biç.*

2. *İnsan yetdisində nədirsə, yetmişində də odur.*

İngilis dilində işlənən kəmiyyət elementli frazeoloji vahidə nəzər salmaq:

Keep a thing seven years and you will find a use for it. – Azərbaycan dilində ekvivalenti – *Saxla samanı, gələr zamanı* və yaxud *hər şeyin öz vaxtı var.*

II Fəslin birinci paraqrafının səkkizinci bəndində “8”, “9” say tərkibli frazeoloji birləşmələrə aid sırf milli koloritə məxsus nümunələr göstərək. *Gözəllik ondur, doqquzu dondur.* (Atalar sözü). Məsələn: *“Həyat yoldaşım bahalı geyimlərə, daş-qaşa aludə deyildi. Düzdür: “Gözəllik ondur, doqquzu dondur” deyiblər”.* Lakin *həyat yoldaşımın təbirincə, qadının qiyməti onun dükan-bazarda satılan süni bəzək-düzəyi yox, ədəb-ərkanıdır”.*⁹

İngilis dilində verilmiş bir ifadəyə nəzər salmaq:

A cat has nine lives//a cat has nine lives and a woman has nine cats lives. (proverb) – (hərfi tərcümə) *“Pişiyin doqquz canı var”*dır. və ya, *Pişik kimi canı bərk olar və ya İtin canı bərk olar* – anlamında işlədilir.

II Fəslin birinci paraqrafının doqquzuncu bəndində “10” say tərkibli frazeoloji birləşmələrə nəzər saldıqda görürük ki, burada da ekvivalentlilik istər-istəməz özünü büruzə verir. İngilis dilində işlənən belə bir deyim var. *“Better once in heaven than ten times of the gate”* (proverb) – *“On dəfə cənnətin qapısını döyüncə, bir dəfə onun içərisində olmaq yaxşıdır”* (hərfi tərcümə). Azərbaycan dilində ekvivalenti – *Yüz dəfə eşitməkdənsə, bir dəfə görmək yaxşıdır – kimi işlənir.*¹⁰

“11” say tərkibli frazeoloji birləşmələrə nə Azərbaycan dilində, nə də bədii əsərlərdə rast gəlmədik. İngilis dilində isə buna aid bir neçə frazeoloji vahidi müşahidə etdik.

For. eg: *“Before you spend eleven pence, earn a shilling”.* – *On bir pens xərcləməzdən öncə, bir şiling qazanmaq gərək*” (hərfi

⁹ İldırımoglu, Ə. Seçilmiş əsərləri: [12 cildə] / Ə.İldırımoglu. – Bakı: Elm və təhsil, – c.IV. – 2017. – 416 s.

¹⁰ Abbasov, A.Q. İngiliscə-azərbaycanca atalar sözləri və zərb-məsəllər lüğəti / A.Q.Abbasov. – Bakı: Turan evi, – 2009. – s. 5, 38.

tərcümə). Azərbaycan dilində, ekvivalenti – *Ayağını yorğanına görə uzat* – kimi işlənir.

Azərbaycan dilində işlənən “12” say tərkibli frazeoloji birləşmələrə nəzər salmaq:

On iki imama yalvarınca, bir Allaha yalvar (zərbi-məsəl)
Məsələn: “*O vaxtacan Şirxan İsmayilzadə məzuniyyətdən qayıdıb gələr. Onunla da görüşüb, məsələni biryolluq həll edərəm. Atalar demişkən, On iki imama yalvarınca, bir Allaha yalvar*”.¹¹

Tərkibində “14” və “15” say tərkibli frazeoloji birləşmələrə ingilis dilində rast gəlinməsə də, Azərbaycan dilində N.Seyidəliyevin tədqiqatında rast gəlinir.

Xoş – beş (hal-xoş), on – beş – görüşərkən, salamlaşarkən, bir-birinin vəziyyətini soruşmaq, hal-əhval tutmaq anlayışını bildirir. Məsələn: *Xoş-beş, on – beşdən* sonra qubernator Səlimbəyə dedi... (Qaçaq Nəbi dastanı).¹²

“19” say tərkibli frazeoloji birləşməyə Azərbaycan dilində rast gəlinmədi. İngilis dilində isə iki idioma rast gəlinir.

1. *Talk nineteen to the dozen. (idiom) – to talk without stopping – someone who talks nineteen to the dozen speaks very quickly – tez-tez danışmaq, sürətli danışmaq.*

2. *Dead and buried (idiom) – vaxtı keçmiş, köhnə, on doqquzuncu əsrdən qalma.*

“20” say tərkibli frazeoloji birləşməyə Azərbaycan dilində yalnız dünya dillərindən tərcümə olunmuş formada rast gəlinir. Məsələn:

“İyirmi yaşındakı bir insan dünyanı dəyişdirmək istər. Yetmiş yaşına gəlincə, yenə dünyanı dəyişdirmək istər, amma edə bilməyəcəyini bilər” (Clarence s. Darrow) (aforizm).

Bu say tərkibli frazeoloji birləşmələrin ingilis dilində işlənməsinə dair nümunəyə nəzər salmaq: *One may lead a horse to water, but twenty can't make him drink* (proverb) – *Bir nəfər atı suvarmağa apara bilər,*

¹¹ İldırımoglu, Ə. Seçilmiş əsərləri: [12 cildə] / Ə.İldırımoglu. – Bakı: Elm və təhsil, – c.I. – 2017. – s.188

¹² Seyidəliyev, N.F. Azərbaycan dastan və nağıl dilinin frazeologiyası / filologiya elmləri doktoru dis./ – Bakı, 2007. – 273 s.

*amma iyirmi nəfər onu su içməyə məcbur edə bilməz (hərfi tərcümə)*¹³. Azərbaycan dilində ekvivalenti: “Zorla iş aşmaz”.

“22” say tərkibli birləşmə ingilis dilində idiom şəklində işlənmişdir.

To catch twenty-two (idiom) – A catch twenty-two situation refers to a frustrating situation where you cannot do one thing without doing a second, and you cannot do the second before doing the first – Yuxarı baxırsan bığ, aşağı baxırsan saqqal (Azərbaycan dilində ekvivalenti).

“24” say tərkibli frazeoloji birləşmə Azərbaycan dilində işlənir. İngilis dilində isə yalnız idiom kimi işlənir:

Twenty – four – seven. (idiom) – 24 hours a day, seven days a week – used to mean “all the time” – Yeddi günün iyirmi dörd saati.

*Məsələn: “The tourist office provided a list of 24-7 supermarkets in the area” – Turist ofisi 7 günün iyirmi dörd saati işləyən supermarketlərin siyahısını təqdim etmişdi.*¹⁴

“30” say tərkibli frazeoloji birləşməyə ingilis dilində bir aforizmdə rast gəldi.

The first forty years of life give us the text: the next thirty supply the commentary on it. – Ömrümüzün birinci qırx ili bizə mövzu verir. Digər otuz ili isə onu şərh etməklə təmin edir (Artur Şopenhauer).

“32” say tərkibli frazeoloji birləşməyə Azərbaycan dilində bir yerdə rast gəldi: *Otuz iki dişdən çıxan otuz iki məhəlləyə yayılar.*¹⁵

Tərkibində “40” sayı olan frazeoloji vahidlər Azərbaycan dilində aşağıdakı hallarda işlənir.

“40” say tərkibli frazeoloji vahidlər: Azərbaycan dilində:

1. *Qırxında öyrənən gorunda çalar.*

2. *Bir gün elmlə məşğul olmaq, qırx il ibadət etməkdən yaxşıdır.*

“40” say tərkibli frazeoloji birləşmənin ingilis dilində necə işlənməsinə nəzər salaq:

¹³ Abbasov, A.Q. İngiliscə-azərbaycanca atalar sözləri və zərb-məsəllər lüğəti / A.Q.Abbasov. – Bakı: Turan evi, – 2009. – 470 s.

¹⁴ Hikmətli atalar sözləri: [Elektron resurs] / – 12 oktyabr, 2024. URL: <https://kayzen.az/blog/aforizmler/28094/hikm%C9%99tliatalar-s%C3%B6zl%C9%99ri.html>.

¹⁵ Seyidəliyev, N.F. Azərbaycan dastan və nağıl dilinin frazeologiyası / filologiya elmləri doktoru dis./ – Bakı, 2007. – 273 s.

A fool at forty is a fool indeed. (proverb) – Azərbaycan dilində ekvivalenti – Qırxında öyrənən gorunda çalar. Müqayisə et. Qozbeli qəbir düzəldər.

“50” say tərkibli frazeoloji birləşmələrə bədii əsərlərdə rast gəlmək olur. Məsələn: *Əlli dərənin suyunu qarışdırma(q)* – (idiom).¹⁶

– *Əldən qalan əlli il qalar* (atalar sözü).¹⁷

– “50” say tərkibli frazeoloji birləşmələrdən həm idiom, həm də atalar sözləri kimi ingilis dilində aşağıdakı kimi istifadə olunur. Onu da qeyd edək ki, aşağıdakı nümunədə *əlli* rəqəmi ilə bağlı ifadəyə rast gəlinməsə də, onun ekvivalentini ancaq belə vermək mümkündür: *Make provision for a rainy day but in good time. (proverb). Bu günün işini sabaha qoymazlar. Müqayisə et. Əldən qalan əlli il qalar.*¹⁸

“70”, “80”, “90”, “100” say tərkibli frazeoloji birləşmələrin ingilis və Azərbaycan dillərində işlənməsinə nəzər yetirək. Azərbaycan dilində işlənən bu tip frazeoloji birləşmələrə aşağıdakılar aiddir.

1. *Yetmişində zurna çalmağı öyrənən, gorunda çalar.*

2. *Səksən dünya, doxsan dünya, axır bir gün yoxsan dünya və ya səksən, doxsan bir gün yoxsan.*

“100” say tərkibli frazeoloji birləşmələrin ingilis dilində işlənməsinə və onun Azərbaycan dilində verilmiş ekvivalentinə nəzər salaq.

Seeing is believing (proverb) – Yüz dəfə eşitməkdənsə, bir dəfə görmək daha yaxşıdır.

II fəslin birinci paraqrafının 10-cu bəndində çox məhsuldar ifadələr olan “*Min*” say tərkibli frazeoloji birləşmələr tədqiqata cəlb olunmuş və onların dildə *çoxluq* bildirməklə müxtəlif mənaları ehtiva etməsi müəyyənləşdirilmişdir.

Çoxluq bildirən ifadələrə aşağıdakı nümunələrdə rast gəlinir:

¹⁶ İldırımoglu, Ə. Seçilmiş əsərləri: [12 cildə] / Ə.İldırımoglu. – Bakı: Elm və təhsil, – c.I-XII. – 2017. – s.156

¹⁷ İldırımoglu, Ə. Seçilmiş əsərləri: [12 cildə] / Ə.İldırımoglu. – Bakı: Elm və təhsil, – c.III. – 2017. – s.156

¹⁸ Abbasov, A.Q. İngiliscə-azərbaycanca atalar sözləri və zərb-məsəllər lüğəti / A.Q.Abbasov. – Bakı: Turan evi, – 2009. – 470 s.

Min dəfə demək, min bir sirri olmaq, min budaq olmaq, min yerdən min bəhanə gətirmək minə dözən min birə də dözər (idiom).
Məsələn:

Zirək, igid, qoçaq, mərd, namuslu, qeyrətli mənalarında: “Hürü xanım baxanda gördü ki, siyirmə-qılinc bir dəstə atlı gəlir ki, hərəsi min oğula dəyər”.¹⁹

Bu say tərkibli frazeoloji birləşmələrin ingilis dilində necə işlənməsinə nəzər yetirək. Məsələn:

Once is no custom. (proverb) – *Bir dəfə kov deyil, yaxud, bir dəfə min dəfə deyil.* Müqayisə et. *Atalar üçəcən deyib.*

“Sıfır” say tərkibli frazeoloji birləşmələrin ingilis dilində verilmiş nümunəsinə nəzər salaq. Məsələn:

Zero in on something (idiom) – *“bütün diqqətini bir məsələyə yönəltmək”*. *If you zero in on something, you focus all your attention on that particular thing.*

For. eg: “The boss immediately zeroed in on the sales figures”. – *Müdür dərhal diqqətini satış qiymətinə yönəltdi.*²⁰

II fəslin ikinci paragrafı *“Az”, “çox”, “many”, “little”* say tərkibli frazeoloji birləşmələr” adlanır.

Azərbaycan dilində qeyri-müəyyən miqdar sayları əsasən *az, çox, xeyli* sözlərindən ibarətdir. Bu sözlər qeyri-müəyyən kəmiyyət bildirir. *“Çox”* və *“az”* sözləri heç bir şəkli dəyişikliyə uğramadan bir çox vəzifə daşıdığı kimi, şəkli cəhətdən də dəyişilərək (*çoxluq, çoxdan, çoxdankı*) yeni məzmun ifadə edən sözə (başqa nitq hissəsi) çevrilir. Məsələn:

Çox süd verən inəyi satmazlar. (Atalar sözü).

Burada işlənən *çox* sözü südün çoxluğuna dəlalət edir. Məsələn: *“Günahı olmayan adamı birdən-birə işdən çıxarmazlar, haradasa yəqin, bir günahı var, dələduzluq edib. Özü də pis jurnalist deyil. Xalq arasında bir misal var “çox süd verən inəyi satmazlar”*.”²¹

¹⁹ Seyidəliyev, N.F. Azərbaycan dastan və nağıl dilinin frazeologiyası / filologiya elmləri doktoru dis./ – Bakı, 2007. – 273 s.

²⁰ Musayev, O.İ. İngiliscə-Azərbaycanca lüğət / O.İ.Musayev. – Bakı: Qismət, – 2003. – 1674 s.

²¹ İldırımoglu, Ə. Seçilmiş əsərləri: [12 cildə] / Ə.İldırımoglu. – Bakı: Elm və təhsil, – c. II. – 2017. – 356 s.

İngilis dilində işlənən *az, çox (many, few)* sözləri ilə bağlı olan kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrə daha çox idiom, atalar sözləri, zərb-məsəllər və aforizmlərə rast gəlmiş oluruq. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, bir çox ifadələrdə (*many, few*) *çox, az* sözləri öz mənasını kontekstdə itirərək tamamilə başqa mənə çalarları kəsb edir. For. eg: “*Many a fine dish has nothing on it*”. (proverb) – “*Üstü bəzək, altı təzək*”. Bəzən insanın xarici görkəmi aldadıcı olur (hərfi mənada) – *İnsanlara, onların xarici görkəminə görə deyil, əksinə, daxili aləminə görə qiymət verərlər*;

Kəmiyyətə *az* məfhumu ifadə edən frazeoloji birləşmələr də bir sayının iştirakı ilə əmələ gəlir. Bunlara isə: *bir neçə; bir parça; bir qədər; bir o qədər* və s. frazeoloji vahidləri nümunə göstərə bilərik.

Dissertasiyanın II fəslinin üçüncü paragrafı “*Say tərkibli olmayan lakin kəmiyyət ifadə edən frazeoloji birləşmələr*” adlanır. Bu paraqrafda özündə kəmiyyət ehtiva edən bir sıra frazeoloji birləşmələr və onların ekvivalentləri nümunələr əsasında verilmişdir. Məsələn:

1. *Abbasını bəyənməyən beş şahı cıxardər* – who does not like a coin, will get pound sterling

2. *Öz arşını ilə ölçmək / öz çanağı ilə ölçmək* – to measure others by yardstick.

3. *Müftə (havayı) heç nə vermirlər* – if you touch potch, you must touch penny.

4. *Tək əldən səs çıxmaz* – one man does not make a team/one man no man.

5. *Ucuz ətin şorbası olmaz* – from cheap meat cannot be (made) soup.

6. *Zərrəcə (çox kiçik ölçü) eşqi olanın, dəryaca tabı gərək*.²²

Dissertasiya işinin II fəslinin dördüncü paragrafı “*Artikllar vasitəsilə düzələn kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələr*” adlanır. Burada “*An*”, “*a*” qeyri-müəyyənlik və “*the*” müəyyənlik artiklları vasitəsi ilə düzələn kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələr və onların ekvivalentləri nümunələr əsasında verilmişdir. Məsələn:

²² Vəliyeva, N.C Azərbaycanca-İngiliscə-rusca frazeoloji lüğət / – Bakı: Azərənəşr, – c.I. – 2010. – 988 s.; Vəliyeva, N.C Azərbaycanca-İngiliscə-rusca frazeoloji lüğət / – Bakı: Azərənəşr, – c.II. – 2010. – 987 s.

1. (A) *Close mouth catches no flies – (təsviri üsul) – Az danış ki, səni ağıllı bilsinlər.* – (Az.dil.ekvivalent) – *Danışmaq gümüşdürsə, susmaq qızıldır.*

2. (An) *ounce of luck is better than a pound of gold – (hərfi tərcümə) – Bir funt qızıldansa, bir unsiyalıq bəxtin olsa yaxşıdır* – (Az.dil.ekvivalenti) – *Qızıldan taxtım olunca, qızılca bəxtim olsa yaxşıdır və ya neyləyirəm qızıl təsti, içinə qan qusam.*

3. *The lest people think, the more they talk – (hərfi tərcümə) – (Az fikirləşib, çox danışmaq; Az fikirləşib çox danışmaqdanca, çox fikirləşib az danış)* (Az.dil.ekvivalenti). *Az danış, çox iş gör.*²³

*İkinci fəsildən əldə olunan müddəalar müəllifin qeyd olunan nəşrlərində öz əksini tapıb.*²⁴

²³ Abbasov, A.Q. İngiliscə-azərbaycanca atalar sözləri və zərb-məsəllər lüğəti / A.Q.Abbasov. – Bakı: Turan evi, – 2009. – 470 s.

²⁴ Mürsəlov, R.C. Фразеологические сочетания с количественной тематикой и способы их употребления в азербайджанском и английском языках // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat jurnalı, – 2018. №1(105), – s. 108-112.; Azərbaycan və ingilis dillərində “1” say tərkibli frazeoloji vahidlərin məzmun aspektindən təhlili // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat jurnalı, – 2018. №4(108), – s. 20-22.; “3” say tərkibli frazeoloji vahidlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat jurnalı, – 2019. №2(110), – s. 28-30.; Azərbaycan və ingilis dillərində “7” say tərkibli frazeoloji vahidlərin semantikasi // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat jurnalı, – 2019. №3(111), – s. 116-118.; Об особенностях фразеологических единиц, содержащих цифры (на примере азербайджанского и английского языков) // – Болгария: Научен вектор на Балканите, – 2019. №4, – s. 79-82.; Azərbaycan və ingilis dillərində “8”, “9” say tərkibli frazeoloji vahidlərin semantikasi // – Sumqayıt: Sumqayıt Dövlət Universiteti, Elmi xəbərlər, – 2019. №4, – s. 4-7.; Azərbaycan və ingilis dillərində “4” say tərkibli frazeoloji vahidlərin semantik aspektdən təhlili // – Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Elmi əsərlər (dil və ədəbiyyat seriyası), – 2019. №2, – s. 26-29.; Azərbaycan və ingilis dillərində “10” say tərkibli frazeoloji vahidlərin tərcümə və ekvivalentlik baxımından işlənmə metodları // – Bakı: AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Terminologiya məsələləri, – 2019. №2, – s. 73-77.; “2” say tərkibli frazeoloji vahidlərdə məna çalarları // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Bakı Dövlət Universitetinin xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, – 2019. №3, – s. 18-24.; Семантика фразеологических единиц с цифрой «пять» в азербайджанском и английском языках // Экология языка и речи. Материалы VIII Международной научной конференции. – Россия: Тамбов, – 21-23 ноября, – 2019, – s. 83-88.; “11” – “100” say tərkibli frazeoloji vahidlər və onların Azərbaycan və ingilis dillərində işlənmə xüsusiyyətləri

Dissertasiyanın III fəslı “Azərbaycan və ingilis dillərində kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrdə semantik proseslər” adlanır. Bu fəsil özü də üç paraqrafdan ibarətdir. “Kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrin funksional üslubi xüsusiyyətləri” adlanan birinci paraqrafda frazeoloji birləşmələrin funksional üslubi xüsusiyyətləri hər iki dilin materialları əsasında müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir. “Kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrdə sinonimlik” adlanan ikinci paraqrafda hər iki dildə kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrdə sinonimlik məsələləri araşdırılır, sinonimlərin dilin leksik sistemində sinxron hadisə hesab olunması xüsusi vurğulanır. Bu paraqrafda müxtəlif dillərə məxsus frazeoloji birləşmələrdə antonimlik və sinonimlik məsələlərinə toxunulmuş, araşdırmalar aparılmış və müəyyən nəticələr əldə edilmişdir.

Bəzən ingilis dilində frazeoloji birləşmələrin sinonim cərgələrinə daha çox rast gəlinir. Məsələn: *To bear two faces under one head || to have two faces|| to carry two faces under one head.* – kimi sinonim frazeologizmlər yalnız bir mənə ifadə edir – “iki üzli olmaq” və ya “iki üzü olmaq”. Burada “*to have two faces*” ifadəsi sinonim cərgədə əsas üstünlük rolunu oynayır.

Sinonim frazeoloji birləşmələrdə struktur dəyişikliyiinin 3 əsas tipi mövcuddur: 1) leksik; 2) qrammatik; 3) leksik-qrammatik.

1. Leksik frazeoloji birləşmələrdə struktur dəyişikliyi o zaman baş verir ki, bir frazeoloji vahid digərini dəyişmiş olsun. Misal üçün:

1) *Fish and guests stink after three days.*

Fish and visitors smell in three days. Fish and guests smell after three days. – *Balıq və qonaq üç gündən sonra köhnəlir, öz təravətini itirir.*

// – Sumqayıt: Sumqayıt Dövlət Universiteti, Elmi xəbərlər, – 2020. №1, – s. 9-15; Azərbaycan və ingilis dillərində az, çox, many, little kəmiyyət tərkibli frazeoloji vahidlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri // – Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Elmi əsərlər (dil və ədəbiyyat seriyası), – 2021, №1, – s. 53-58.; “Min”, “milyon”, “0”, say tərkibli frazeoloji vahidlər, onların Azərbaycan və ingilis dillərində işlənmə xüsusiyyətləri // – Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Humanitar Elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, – 2021, №1, – s. 49-52.; Сравнительный анализ семантики фразеологических единиц, содержащих цифры, в азербайджанском и английском языках // – Украина: Актуальні Питання Гуманітарних Наук Видавничий дім «Гельветика», – 2021. №35(4), – s. 97-104.

2) *The first blow is half the battle. The first blow is as much as two.*
İlk zərbə qələbənin yarısı deməkdir. Yaxud, başlanğıc işin yarısıdır.

2. Qrammatik frazeoloji birləşmələrdə sinonimlik o halda baş verir ki, frazeoloji vahiddə olan sözlər eyni olur. Məsələn:

*Ya Sibir, ya qəbir ikisi də bir gələ, və ya – Söyüdün közü, kasıbın sözü ikisi də bir şeydir.*²⁵ Dilimizdə işlənən bu aforizmdə hər iki halda *ikisi* sözü əlaqəli sinonimdir.

İngilis dilində işlənmiş qrammatik sinonim frazeoloji birləşmələrə aid nümunələrə diqqət edək:

So many men, so many minds və yaxud *many heads, many minds* – *Hər quşun öz uçuşu, hər atın öz yerışı var* və yaxud *Hər başda bir ağıl var.*²⁶

Çəkdiyimiz bu misalda (*many heads, many minds*) *many* sözləri sinonimlik (qrammatik) təşkil etsə də (kontekstdə) Azərbaycan dilində məna müxtəlifliyinə rast gəlmiş oluruq.

3. Leksik-qrammatik sinonimlər. Belə birləşmələrdə sinonimlər bir – biri ilə qarşılaşmış olur. Bu o zaman baş verir ki, hər iki söz və sintaktik əlaqə dəyişmiş olsun. Məsələn: – *“First impression is half the battle. The first impression often for a long way, and last a long time”*. *“İlk təəssürat daha çox yadda qalan olur” / Bir kəs barədə sənin ilk təəssüratın onunla mübarizənin yarısı deməkdir.*²⁷

Frazeoloji sinonimlər də digər sinonimlər kimi çoxmənalı sözlərdən, çoxmənalı sözlərin mənalarından birinin həmin mənanı ifadə edən bir sözə uyğun gəlməsindən, yeni söz düzəltməkdən, düzəltmə və mürəkkəb sözlərdən, başqa dillərdən sözləmə və emosional-ekspressivlik yolu ilə düzəlir.

III fəslin üçüncü paragrafı *“Kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrdə antonimlik”* adlanır. Bu paragrafda antonim – söz və antonim-frazeoloji birləşmələr qarşılıqlı şəkildə araşdırılır və təhlil edilir. Kəmiyyət elementli antonim frazeoloji birləşmələrin struktur-

²⁵ İldırımoglu, Ə. Seçilmiş əsərləri: [12 cildə] / Ə.İldırımoglu. – Bakı: Elm və təhsil, – c.II. – 2017. – s. 145.

²⁶ Abbasov, A.Q. İngiliscə-azərbaycanca atalar sözləri və zərb-məsəllər lüğəti / A.Q.Abbasov. – Bakı: Turan evi, – 2009. – 470 s.

²⁷ Abbasov, A.Q. İngiliscə-azərbaycanca atalar sözləri və zərb-məsəllər lüğəti / A.Q.Abbasov. – Bakı: Turan evi, – 2009. – 470 s.

semantik, funksional-üslubi xüsusiyyətləri müəyyən edilir və nümunələr əsasında həm kontekst həm də mətn səviyyəsində tədqiq edilir.

Antonimiya zamanı qarşılaşdırılan birləşmələrin semantik aspektləri həm onları qarşılaşdırmağa imkan verən oxşarlığın, həm də belə birləşmələr arasında bir-birini istisna edən və ya semantik qütbləşmiş münasibətlərin, yəni dil vahidləri arasında antonimiyanın mövcudluğundan danışmağa imkan verən fərqlərin olmasını nəzərdə tutur.

Antonim sözlərin və antonim frazeologizmlərin strukturu və leksik tərkibi haqqında onu deyə bilərik ki, antonim sözlər morfemlərdən və ya əsaslardan ibarət olaraq, bütöv tərtibə malik törəmələrdir.

Antonim frazeologizmlər müxtəlif sözlərdən ibarətdir və ayrıca tərtib edilmiş törəmələrdir. Antonim sözlər kök və ya şəkilçili ola bilər. Kök və şəkilçili antonimlər dildəki sözyaratma modelləri üzrə yaranır, deməli, antonim sözlər strukturuna görə müxtəlif köklü və eyniköklü ola bilər. Frazeoloji birləşmələrin, onların leksik-qrammatik dərəcəsinə müvafiq antonimlərin sayı eyni deyil. Frazeoloji antonimə feili frazeoloji birləşmələr arasında daha çox rast gəlinir. Substantiv, adyektiv və adverbiallar arasında isə onların sayı təxminən eynidir. Müasir ingilis dilindən aşağıda təqdim olunan frazeoloji antonimik sıralar da buna dələlat edir: 1) *to make a good first at (of) something (to make a good attempt at) – to make a poor fist at something (to make a bad attempt at)*; 2) *to be in twenty-two minds (to hesitate) – know one's own mind not to hesitate*.

Antonimlik dilin əsas semantik kateqoriyalarından biri olub, bir çox sahələrlə əlaqədar, müəyyən şəkildə bir-biri ilə vəhdətdə öyrənilir. Bu sahələrə dilçilik-semiotik, həm də məntiqi və ümumi fəlsəfi kateqoriyalar aiddir. Bu zaman antonimlik geniş mənada anlaşılır və bu anlaşma əksiklərin müxtəlif tiplərinin səviyyəsini müəyyən etməyə şərait yaradır.

Antonim frazeologizmlərin digər səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də, təbiət və cəmiyyətin inkişafı zamanı əmələ gələn ziddiyyətli cəhətlərin dildə ifadəsi kimi formalaşmasıdır. Bundan başqa, frazeologizmlərin antonimliyi sözlərin antonimliyindən fərqli olaraq sintaktikdir. Sözlərin antonimliyi isə leksikdir. Başqa sözlə desək,

antonimlik frazeologizmlərdə sintaktik vahid kimi özünü göstərir. Amma, burada müəyyən istisnalar da var. Belə ki, frazeologizmlərin heç də hamısı deyil keyfiyyət məfhumları ilə bağlı olan frazeologizmlər antonimlik yaradır. Məzmunu əksmənalılıq, struktur-qrammatik forma kimi çıxış edən sabit birləşmələr antonim cərgə əmələ gətirir. Antonim frazeologizmlərin antonim sözlərə oxşar əlamətlərindən ən əsası onların antonim sözlər kimi varlığını bir kateqoriyasına aid olan hərəkət və ya hadisələrin ümumi qarşılaşdırma keyfiyyətini ifadə etməsidir.

Frazeologizmlərin antonimliyindən danışarkən onların əksmənalılığının bir sintaktik modeldə işlədilməsini və bir leksik əhatəyə (distrubusiyaya) malik olmasını əsas götürmək lazımdır. Qarşı-qarşıya qoymaq üçün əksmənalı olan, sintaktik modeldə işlədilən, eyni leksik əhatədə birləşən, bir distrubusiyalı frazeologizmlərə *antonim frazeologizmlər* deyilir.

Antonimlik frazeologizmlər, leksik vahidlərdən fərqli olaraq çox dar çərçivədədir. Belə vahidlər çox vaxt bir cümlə tərkibində mənanı açıqlayır və yaxud ard-arda gələn cümlələrdə hadisələrin gedişindən asılı olaraq əlaqə yaratmaq xüsusiyyətinə malikdir. Məsələn: *Ürəyi çox açılmaq (sevinmək) – ürəyi çox xarab olmaq (ürəyi dağlanmaq); Bir daş altı, bir daş üstü – gizli saxlanılan sirr.*

Nümunələrdən də göründüyü kimi, bir çox frazeoloji antonim qrupların əmələ gəlməsində leksik vahidlərin antonimliyi mühüm rol oynayır, eyni zamanda antonimlərin frazeologizmlərdəki təyinatında olan məna növlərinin qruplaşmasında da əhəmiyyət kəsb edir.

*Üçüncü fəsildən əldə olunan müddəalar müəllifin qeyd olunan nəşrlərində öz əksini tapıb.*²⁸

²⁸ Mürsəlov, R.C. Azərbaycan və ingilis dillərindəki idiomların struktur-semantik xüsusiyyətləri // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXI Respublika elmi konfransı, – Bakı: – 24-25 oktyabr, – 2017, – s. 212-213.; Azərbaycan və ingilis dillərində kəmiyyət elementli frazeoloji vahidlərin struktur semantik xüsusiyyətləri. // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat jurnalı, – 2018. №3(107), – s. 60-64.; Structural and semantic features of quantitative synonymic phraseological units in Azerbaijani and English // – Одеса: Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, Серія: Філологія, – 2018. №35, – s. 32-35.; Kəmiyyət elementli antonim frazeoloji vahidlər // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Bakı Universitetinin xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, – 2018. №4, – s. 13-22.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları əsasında kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrin semantikasi ilə bağlı aparılmış tədqiqat zamanı aşağıdakı nəticələrə gəlinmişdir:

1. Kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələr daha çox nitq hissələrində öz əksini tapır.

2. İngilis dilində hər iki formada (həm idiom, həm də atalar sözləri kimi) işlənən idiomları, atalar sözlərini Azərbaycan dilində olduğu kimi vermək bəzi hallarda mümkün olmur. Bu zaman, onun ekvivalentini vermək lazım gəlir.

3. Kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələri daha dəqiq başa düşmək üçün onları kontekst, cümlə və mətn daxilində araşdırmaq lazımdır. Kontekst, cümlə və mətndən asılı olaraq frazeoloji birləşmələrin mənası dəyişilə bilər.

4. Frazeoloji birləşmələrin tərkibinə leksik tərkibləri daimi, bütöv mənə ifadə edən, nominativ səciyyəli atalar sözləri daxildir, onlar cümlənin tərkibində mürəkkəb bir üzv kimi çıxış edə bilər. Zərbi-məsələr isə atalar sözlərinə oxşasalar da onlarda fikir daha dolğun şəkildə ifadə olunur. Müəyyən məqsəd güdülür, müəyyən nəticələr çıxarılır və hər hansı bir şəxsin müəyyən xüsusiyyətləri göstərilir.

5. Müəyyən miqdar sayları əsasında yaranan frazeoloji birləşmələrin hər iki dildə müqayisəli təhlili zamanı, daha çox lüğətlərə istinad etmək lazım gəlir.

6. Kəmiyyət anlayışının ifadəsinə xidmət edən saylar dünya xalqlarının dillərində həmin xalqla bağlı olan müxtəlif realilərlə əlaqəli şəkildə işlənir.

7. Yarandığı zamandan bu günə qədər mədəni, eləcə də mental dəyərlərin və onlarla bağlı olan müxtəlif informasiyaların qorunub saxlanması dil vasitəsi ilə reallaşmışdır. Digər tərəfdən dilin varlığını şərtləndirən ən mühüm vasitələrdən biri də milli mentalitetdir. Milli mentalitet isə öz növbəsində hər bir xalqın varlığını və qədim köklərə malik olduğunu sübut edir.

8. – “*Bir*” say tərkibli frazeoloji birləşmələrə daha çox atalar sözlərində rast gəlinir ki, burada da o ya sinonim, ya da antonim kimi çıxış edir.

– “*İki*” say tərkibli frazeoloji birləşmələrə Azərbaycan dilində

daha çox danışığ dilində rast gəlinir. Onun izahını vermək üçün bədii əsərlərə müraciət etmək gərəkdir. İngilis dilində isə “iki” say tərkibli frazeoloji birləşmələrin Azərbaycan dilinə tərcüməsini verərkən, bir çox hallarda kəmiyyətlik işlənməyə bilir, yəni, kəmiyyətlik öz mənasını itirir.

– “Üç”, “dörd”, “beş”, “altı” say tərkibli frazeoloji birləşmələrə az təsadüf olunur. “Beş” say tərkibli frazeoloji birləşmələrə daha çox zərbi-məsəllərdə, “altı” say tərkibli frazeoloji birləşmələrə isə daha çox idiomlarda və atalar sözlərində təsadüf olunur.

– “Yeddi” miqdar sayının kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrin yaranmasında müstəsna rolu var. “Yeddi” sayı frazeoloji birləşmə tərkibində simvolik rəmz daşıyır.

– “Səkkiz” və “doqquz” say tərkibli ifadələr də azlıq təşkil edənlər sırasındadır. Tədqiqatlarda bu sayların şərhinə dair çox az məlumat verilir.

– “On” say tərkibli frazeoloji birləşmələrin ingilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcüməsi zamanı tərcüməçilər daha çox ekvivalentlikdən istifadə edirlər. Demək olar ki, bu bütün “on” say tərkibli frazeoloji birləşmələrə şamil olunur.

– “On bir” və “yüz” say tərkibli frazeoloji birləşmələrin tədqiqatını aparan zaman o nəticəyə gəlinir ki, elə say tərkibli ifadələr vardır ki, onlar ya Azərbaycan dilində işlənmir, ingilis dilində işlənir və ya əksinə. Fərqlilik özünü daha çox idiomlarda və aforizmlərdə biruzə verir.

– “Min”, “milyon”, “sıfır” say tərkibli frazeoloji birləşmələrə gəldikdə isə, onu vurğulamaq yerinə düşər ki, həm “min”, həm də “milyon” kifayət qədər məhsuldar saylardır və bir çox frazeoloji birləşmələrin tərkibində işlənir. Lakin, bir çox hallarda öz mənasını tərcümədə ifadə etmir. Bu zaman ekvivalentlikdən istifadə olunur. Bu isə daha çox ingilis dilində işlənən frazeoloji birləşmələrin tərcüməsi zamanı özünü göstərir. “Sıfır” say tərkibli frazeoloji birləşməyə gəlincə isə həm Azərbaycan dilində, həm də ingilis dilində bu say tərkibli frazeoloji birləşməyə çox az təsadüf olunur. Hər iki dildə idiom kimi işlənir.

– “Çox” və “az” sözləri bəzi hallarda şəkli cəhətdən dəyişilərək (çoxluq, çoxdankı, çoxdan) yeni məzmun ifadə etsə də

buradakı qeyri-müəyyənlik ya tamamilə, ya da qismən kəmiyyət anlayışını qoruyub saxlayır.

9. Bir çox dilçilər sinonimləri məntiqi baxımdan deyil, sırf dilçilik nöqteyi-nəzərdən tədqiq etmişlər. Bəzi tədqiqatçılar isə problemi məntiqi baxımdan da araşdırmışlar. Sinonimlərin həm frazeologiyada, həm də leksikada işlənməsi dilin lüğət tərkibinin zənginliyini sübut edir. Lakin, frazeologiyada struktur sinonimlərin işlənməsi daha məqsədəuyğundur. Çünki struktur sinonimlər dildə nəinki frazeoloji birləşmələrin qrammatik strukturunu saxlayır, həmçinin eyni nitq hissəsinə aid olan komponentlərin bir-birini əvəz etməsinə şərait yaradır ki, bu da normal halda frazeoloji birləşmələrin həm tərcüməsini, həm də ekvivalentliyini müəyyən etməyə imkan verir.

10. Frazeoloji birləşmələrdə sinonimlərin məntiqi nöqteyi-nəzərdən araşdırılması bəzi dilçilər tərəfindən qəbul olunmasa da, antonimlərin məntiqi cəhətdən qarşılaşdırılması demək olar ki, hamı tərəfindən qəbul olunur. Çünki, antonimik əlaqələr, elə frazeoloji birləşmə – söz birləşmələrinə xasdır ki, onların əsası, anlayışların məntiqi proqramlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Antonimlər daha çox atalar sözləri və zərbi-məsəllər olan frazeoloji birləşmələrdə işlənir. Antonim ifadələr frazeoloji birləşmələrdə təkrar edilməklə, sözün mənə yükünü emosional tərzdə özünəməxsus çalarla ifadə edir.

11. Azərbaycan dilində bir çox say tərkibli olmayan amma, kəmiyyət ifadə edən elə frazeoloji birləşmələr də vardır ki, onların ingilis dilində ekvivalentlərini verən zaman, bir çox hallarda, təsviri və tutuşdurma metodu ilə yanaşı, kalka üsulundan da geniş surətdə istifadə edilir.

12. Kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələrin yaranmasında artiklların rolu kifayət qədər böyükdür. Onlar bir çox hallarda öz-özlüyündə kəmiyyət ifadə edə bilmə xüsusiyyətinə malikdirlər.

Dissertasiya işinin məzmunu aşağıdakı tezis və məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. Dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsinin təhlili // “Müasir dilçiliyin aktual problemləri” mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Sumqayıt: Sumqayıt Dövlət Universiteti, – 24-25 noyabr, – 2016, – s. 337.

2. Azərbaycan və ingilis dillərində dil və mədəniyyət, milli dil və mentalitet qarşılıqlı əlaqələrin əksi // – Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, Dil və ədəbiyyat seriyası, – 2016. №4, – s. 41-49.
3. Müasir Azərbaycan dilində kəmiyyət elementli frazeoloji birləşmələr və onların dildə işlənmə xüsusiyyətləri // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat jurnalı, – 2016. №3(99), – s. 32-34.
4. Müxtəlif sistemli dillərdə kəmiyyət anlayışının ifadə formaları // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Bakı Universitetin xəbərləri, – 2017. №2, – s. 5-11.
5. Dünya xalqlarının mədəniyyətində sayların simvolikası // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat jurnalı, – 2017. №3(103), – s. 12-15.
6. Saylar mədəniyyət simvolu kimi // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat jurnalı, – 2017. №4(104), – s. 9-12.
7. Azərbaycan və ingilis dillərindəki idiomların struktur-semantik xüsusiyyətləri // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXI Respublika elmi konfransı, – Bakı: – 24-25 oktyabr, – 2017, – s. 212-213.
8. Azərbaycan və ingilis dillərində frazeoloji birləşmələrin tədqiqinə dair // – Bakı: AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Dilçilik İnstitutunun əsərləri, – 2018. – s. 278-290.
9. Фразеологические сочетания с количественной тематикой и способы их употребления в азербайджанском и английском языках // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat jurnalı, – 2018. №1(105), – s. 108-112.
10. Azərbaycan və ingilis dillərində kəmiyyət elementli frazeoloji vahidlərin struktur semantik xüsusiyyətləri. // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat jurnalı, – 2018. №3(107), – s. 60-64.
11. Structural and semantic features of quantitative synonymic phraseological units in Azerbaijani and English // – Одеса: Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, Серія: Філологія, – 2018. №35, – pp. 32-35.
12. Kəmiyyət elementli antonim frazeoloji vahidlər // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Bakı Universitetinin xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, – 2018. №4, – s. 13-22.

13. Azərbaycan və ingilis dillərində “1” say tərkibli frazeoloji vahidlərin məzmun aspektindən təhlili // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat jurnalı, – 2018. №4(108), – s. 20-22.
14. Kəmiyyət kateqoriyasında məntiq və dil əlaqəsi // – Bakı: AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Terminologiya məsələləri, – 2019. №2, – s. 157-168.
15. “3” say tərkibli frazeoloji vahidlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat jurnalı, – 2019. №2(110), – s. 28-30.
16. Azərbaycan və ingilis dillərində “7” say tərkibli frazeoloji vahidlərin semantikasi // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat jurnalı, – 2019. №3(111), – s. 116-118.
17. Об особенностях фразеологических единиц, содержащих цифры (на примере азербайджанского и английского языков) // – Болгария: Научен вектор на Балканите, – 2019. №4, – s. 79-82
18. Azərbaycan və ingilis dillərində “8”, “9” say tərkibli frazeoloji vahidlərin semantikasi // – Sumqayıt: Sumqayıt Dövlət Universiteti, Elmi xəbərlər, – 2019. №4, – s. 4-7.
19. Azərbaycan və ingilis dillərində “4” say tərkibli frazeoloji vahidlərin semantik aspektdən təhlili // – Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Elmi əsərlər (dil və ədəbiyyat seriyası), – 2019. №2, – s. 26-29.
20. Azərbaycan və ingilis dillərində “10” say tərkibli frazeoloji vahidlərin tərcümə və ekvivalentlik baxımından işlənmə metodları // – Bakı: AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Terminologiya məsələləri, – 2019. №2, – s. 73-77.
21. “2” say tərkibli frazeoloji vahidlərdə məna çalarları // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Bakı Dövlət Universitetinin xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, – 2019. №3, – s. 18-24.
22. Семантика фразеологических единиц с цифрой «пять» в азербайджанском и английском языках // Экология языка и речи. Материалы VIII Международной научной конференции. – Россия: Тамбов, – 21-23 ноября, – 2019, – s. 83-88.
23. “11” – “100” say tərkibli frazeoloji vahidlər və onların Azərbaycan və ingilis dillərində işlənmə xüsusiyyətləri //

- Sumqayıt: Sumqayıt Dövlət Universiteti, Elmi xəbərlər, – 2020. №1, – s. 9-15.
24. Azərbaycan və ingilis dillərində az, çox, many, little kəmiyyət tərkibli frazeoloji vahidlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri // – Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Elmi əsərlər (dil və ədəbiyyat seriyası), – 2021, №1, – s. 53-58.
25. “Min”, “milyon”, “0”, say tərkibli frazeoloji vahidlər, onların Azərbaycan və ingilis dillərində işlənmə xüsusiyyətləri // – Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Humanitar Elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, – 2021, №1, – s. 49-52.
26. Сравнительный анализ семантики фразеологических единиц, содержащих цифры, в азербайджанском и английском языках // – Украина: Актуальні Питання Гуманітарних Наук Видавничий дім «Гельветика», – 2021. №35(4), – s. 97-104.

Dissertasiyanın müdafiəsi 23 May 2025-ci il
tarixində saat 13⁰⁰ Bakı Slavyan Universiteti nəzdində fəaliyyət
göstərən ED 2.13 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1014, Bakı, S.Rüstəm 33, Bakı Slavyan Universiteti.

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış
olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Bakı Slavyan Universitetinin rəsmi
internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 23 April 2025-ci il tarixində zəruri
ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 14.03.2025

Kağızın formatı: A5

Həcm: 40512 işarə

Tiraj: 100 nüsxə